

М. П. Чумак

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України*

**Проза І. Буніна
як джерело етнопроектів музеїв Харкова і Белгорода**

Чумак М. П. Проза І. Буніна як джерело етнопроектів музеїв Харкова і Белгорода. Звернення до міждисциплінарних зв'язків літературознавства та музеєзнавства, а також моделювання нових форм співпраці навчальних і музейних закладів українсько-російського порубіжжя спирається на творчу спадщину Івана Буніна, який тісно пов'язаний із Слобожанщиною. У музеєзнавстві на сучасному етапі найбільша увага приділяється історичним та історико-краєзнавчим музеям. При цьому залишається простір для об'єднання і нового використання напрацювань літературознавців, критиків і музейників не в літературно-меморіальних, а саме в історичних, історико-краєзнавчих музейних закладах. У статті зроблена спроба аналізу класичного художнього тексту, що існує вже як незмінна даність, усталений зразок стилю, приклад культури нематеріальної в порівнянні із зразками культури матеріальної, знайденими краєзнавцями, етнографами та іншими дослідниками народної повсякденності і зафіксованими в експозиціях Харківського історичного та Белгородського історико-краєзнавчого музеїв. Основні положення статті можуть бути використані при подальшому вивченні творчості І. Буніна, в лекційних курсах історії та етнології, а також історії культури ХХ ст. у музейних уроках історичних та краєзнавчих музеїв.

Ключові слова: *Музей, експонат, проза І. Буніна, традиційний народний костюм.*

Чумак М. П. Проза И. Бунина как источник этнопроектов музеев Харькова и Белгорода. Обращение к междисциплинарным связям литературоведения и музееведения, а также моделирование новых форм сотрудничества учебных и музейных заведений украинско-русского порубежья опирается на творческое наследие Ивана Бунина, который тесно связан со Слобожанщиной. В музееведении на современном этапе наибольшее внимание уделяется историческим и историко-краеведческим музеям. При этом остается пространство для объединения и нового использования наработок литературоведов, критиков и музейщиков не в литературно-мемориальных, а именно в исторических, историко-краеведческих музейных заведениях. В статье сделана попытка анализа классического художественного текста, который существует уже как неизменная данность, устоявшийся образец стиля, пример культуры невещественной в сравнении с образцами культуры материальной, найденными краеведами, этнографами и другими исследователями народной обиходности и зафиксированными в экспозициях Харьковского исторического и Белгородского историко-краеведческого музеев. Основные положения работы могут быть использованы при последующем изучении творчества И. Бунина, в лекционных курсах истории и этнологии, а также истории культуры ХХ ст. в музейных уроках исторических и краеведческих музеев.

Ключевые слова: *Музей, экспонат, проза И. Бунина, традиционный народный костюм.*

Chumak M. Prose of I. Bunin as source of ethnic project museums of Kharkiv and Belgorod. Exploration of the interdisciplinary connections which exist between literary studies and museum studies as well as modeling of new forms of cooperation between educational and museum institutions within the Ukraine-Russia border area is largely based on the artistic heritage of I. Bunin, who had a close connection to Sloboda Ukraine. In contemporary museum studies, the focus lies on history and local heritage museums. Nevertheless, there is still enough room for combining and innovatively using the research data provided by literary scholars, critics, and museologists at history and local heritage museum institutions instead of literary and memorial ones. The article presents an attempt of analyzing a classical fiction text, which exists as a commonly accepted standard, a stylistic prototype representing the intangible culture in contrast to the material culture objects discovered by local historians, ethnographers, and other researchers of the people's daily life and included in displays of the Kharkiv Historical Museum as well as the Belgorod Museum of Local History. The key findings presented in the article can be used for further research on literary works by I. Bunin, lecture courses in History and Ethnology as well as for museum classes on the history of the 20th century culture hosted by history and local studies museums.

Keywords: *Museum, exhibit, prose by I. Bunin, traditional folk costume.*

Сучасний музей відкриває широкі перспективи для особистої унікальної комунікації між простими людьми і культурами, що є неогічним в умовах глобального інформаційного хаосу. Мова про ситуацію в світі глобальних медіа, що їх одночасно можна

трактувати як загрозу і як шанс налагодження міжлюдських контактів і ширше — діалогу культур. Ніби на противагу згаданим тенденціям варто наголосити на недооцінюванні цієї гілки музейництва. Якщо в пресі згадується про музейні справи, то зазвичай мова йде про

художні музеї, чії покази часто театралізовані, виставки видовищні.

«Музейні організації по-різному тлумачать свої сучасні завдання. Найпоширеніша дефініція — «взаємне забавляння», сучасна дефініція — «дослідження, навчання і розвага». Щоб успішно функціонувати, при здоровому глузді й обраній політиці, має існувати штат працівників, приязних до оточення і відвідувачів. В іншому випадку, музей перетвориться на склад, де нагромаджено предмети більшої чи меншої вартісності», — наголошує польська дослідниця К. Баранська [18:13].

Актуальність заявленої нами теми полягає в дослідженні міждисциплінарних зв'язків літературознавства та музеєзнавства, а також моделюванні нових форм співпраці навчальних і музейних закладів українсько-російського порубіжжя як центрів національного і патріотичного виховання з урахуванням досвіду міжнародних літніх шкіл на території Республіки Польща, які залучають слухачів до активного знайомства з етнографічними колекціями міст Познаня (побратим Харкова) і Торуня.

І. Бунін належить до найбільш досліджуваних російських письменників ХХ ст. Вивчаються різні аспекти і грані його творчості, активно використовується порівняльний аналіз бунінської спадщини та творів його сучасників. Художній світ І. Буніна аналізується і з точки зору семіотичних понять — простежуються закономірності передачі звуку, кольору, запаху, навіть тактильні й смакові відчуття. Останнім часом розроблена гіпотеза про його особливу «мову одягу». Ю. Попова виявила характерологічні і сюжетотворчі функції костюма у творчості письменника. «Смислова наповненість речі базується, з одного боку, на її культурній приналежності, з іншого — на індивідуальних особливостях людини, яка її сприймає. Вона стає текстом, що містить інформацію для людини лише в тому разі, якщо вона знає і розуміє її культурну основу» [13:8].

У музеєзнавстві на сучасному етапі найбільша увага приділяється історичним та історико-краєзнавчим музеям (Г. Скрипник, Т. Станюкович, І. Буланій, І. Артюхова, Ю. Попова, С. Куделко, О. Павлова, І. Дворкін та ін). При цьому залишається простір для об'єднання і нового використання напрацьованих літературознавців, критиків і музейників не в літературно-меморіальних, а саме в історичних, історико-краєзнавчих (за наявності і етнографічних) музейних закладах.

У всій Російській імперії в 1913 р. налічувалося 213 музеїв, в тому числі на Україні — лише 18 музеїв [2:9]. У наступні десятиліття найчисленнішу групу державних і громадських музеїв склали заклади історико-краєзнавчого профілю.

Письменницьке накопичення життєвого досвіду, вражень і побутових картин можна назвати створенням нематеріалізованого музею. Ще М. Горький говорив про «Деревню» І. Буніна, що занадто «густо» написано: «каждя страница — музей. Перегружено знанием быта, порою — этнографично» [6:611].

Музейна експозиція, як і опублікована книга, — це своєрідний етап і проміжний підсумок певної творчої роботи. Наша спроба аналізу класичного художнього тексту, що існує вже як незмінна даність, усталений зразок стилю, приклад культури нематеріальної в порівнянні із зразками культури матеріальної, знайденими краєзнавцями, етнографами та іншими дослідниками народної повсякденності і зафіксованими в музейній колекції, була викликана особистим враженням автора від знайомства з експозицією Харківського історичного та Белгородського державного історико-краєзнавчого музею (далі ХІМ і БДІКМ).

Звичайна музейна екскурсія для школярів часто зводиться до перерахування предметів, фактично до повторення короткої інформації на вітрині. При цьому багато дат, статистичних даних та географічних назв не фіксуються в пам'яті і не викликають інтересу учнів.

ХІМ — один з найбільших і найстаріших музеїв України. «Збірка музею нараховує понад 250 тис. пам'яток матеріальної і духовної культури, які є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» [16:11]. За оцінками музейників, відвідувачів, особливо школярів, цікавлять компоненти повсякденної народної культури — одяг, прикраси. «Та, на жаль, відповіді щодо поставлених питань носять лише інформативний характер, бо на сьогодні у музеї немає стаціонарної експозиції з етнографії, яка б у повній мірі висвітлювала багатющу матеріальну та духовну культуру Слобожанщини, і задовольняла інтереси відвідувачів» [12:35].

Втім навіть за існуючих умов можемо міркувати про музей як про місце, в якому триває діалог. У ньому беруть участь музейники і «ті, хто потрапив до музею з власної волі чи примусу» [18:9]. Польська дослідниця К. Баранська не уникає поняття «примус», шкільна обов'язковість, щоб розкрити шляхи переходу від байдужого споглядання до «спілкуван-

ня з музейним предметом. Експонат може також стати прологом до глибшого діалогу — між видом і тією сферою реальності, знаком, символом і репрезентантом якої є предмет» [18:10].

ХІМ уже пропонує юним відвідувачам захід з демонстрацією фотослайдів під назвою «Історія виникнення тканини». Проводяться різноманітні конкурси та вікторини, а також творче завдання «Намалюй українську сорочку» [9].

На нашу думку, навіть в умовах реконструкції, яку переживає ХІМ, можлива інноваційна музейна година, під час якої здійснюються міждисциплінарні зв'язки, об'єднання матеріалу програми з російської літератури (творчість І. Буніна) та етнографічних відомостей. Цитування фрагментів таких творів як «В августі», «Деревня», «Весенний вечер», «Руся» та ін. [3; 4; 5; 8], в яких згадується народний костюм, розширить інтерактивна гра — одягання у народний костюм. Природно, для цього в музеї створюється сучасна копія старовинного жіночого (дівочого) одягу, в який з коментарем фахівця з приводу того чи іншого предмета споряджають бажану учасницю уроку-екскурсії. Авторів повідомлення в 2008 р. випала можливість взяти участь у подібному відвідуванні виставки народних костюмів Великопольщі в етнографічному музеї м. Познані — центру Великопольського воєводства Республіки Польща, а в 2010 р. — в аналогічному «перевдяганні» в експозиції Торунського етнографічного музею (Куявсько-Поморське воєводство). Для польських музеїв — це вже відпрацьована і перевірена часом форма пропаганди регіональної і національної культури.

Наближається до цієї практики й Харків. Так, у літературному музеї з 2013 р. влаштовуються майстер-класи з пов'язування старовинних українських жіночих головних уборів.

Досвід створення музейних уроків для дошкільнят і школярів молодшого віку вже існує і в БДІКМ. Один з них називається «Оскольське гуляньє». Мета уроку — познайомити дітей з традиційним оскольським костюмом, народною культурою, з народними музичними інструментами, розучити пісню і гру Белгородської області «Ходит свинья по бору, рвет траву-лебеду»; сприяти формуванню у дітей любові до культури рідного краю. Науковий співробітник використовує гру, розповідь, демонстрацію музейних предметів. Спільно на ляльку одягають сорочку, поньову, пояс, хустку. Дається пояснення, що поньову (спідницю) «шили з чотирьох частин: три були картаті,

а одна — чорна або темно-синя. По краю подолу пришивали тасьму» [10:100].

Після вивчення давньої дитячої гри знову повторюють назви елементів оскольського костюма, роздягаючи ляльку і ховаючи її вбрання в скриньку. В експозиції БДІКМ експонується т.зв. «поньовний комплекс». Є можливість зробити наступний крок, поєднуючи читання і міні-карнавал. Повість «Деревня» у К. Чуковського викликала таку оцінку: «Уездная Русь, изображенная Буниным: все в ней тратится впустую, все нелепо, все ведет к разорению и горю» [17:297]. Безглузда і смішна для сучасного школяра назва села Дурновка. У дурновських баб «как только из-под венца, косы кладутся на макушке, покрываются платком... Носят старинные темно-лиловые поневы с позументом, белый передник вроде сарафана и лапти» [5:11]. Після демонстрації поньови в залі БДІКМ перед черговою бунінською цитатою доречно пояснити, що весільний поїзд — визначення, знайоме і в російських, і в українських селах Слобожанщини. «Поезжане подпоясались разноцветными подпоясками. Бабы надели ватные шубки, накрылись шальями, шли к саням опасно, мелкими шажками, церемонно приговаривая: «Батюшки, свету божьего не видно!..» На невесте и шубку и голубое платье завернули на голову — она села в сани на белую юбку, чтобы платье не измять. Голова ее, убранный венком бумажных цветов, была закутана шальями, подшальниками. Она так ослабела от слез, что как во сне видела темные фигуры среди вьюги, слышала шум ее, говор, праздничный звон колокольцев» [5:113]. Ось і повітове життя, до якого можна доторкнутися, міряючи поньови і підшальники.

Подібна інформація може бути підкріплена згадуванням про Курський Корінний ярмарок, започаткований 1806 р. Він був описаний ще в 30-х роках ХІХ ст. дослідником народної культури Вадимом Пассеком, спадкоємцем белгородського губернатора Б. Пассека. «Богдан Иванович Пассек, бывши Белгородским губернатором, купил слободу Спасскую и сельцо Нишайлово, что ныне в Волчанском уезде» [14:102].

Саме звідти, з мастку в Харківській губернії, В. Пассек здійснював поїздки Слобожанщиною, Муравським шляхом, який через десятиліття згадає у своїй прозі І. Бунін. Пассек тоді звернув увагу на таку закономірність зародження і розвитку Корінного ярмарку, пов'язаного з поклонінням Корінній іконі Божої Матері: «Первые приношения образу знамения состояли из холста, сукна, пушного. Богомольцы приносили собственные товары

для продажи и мены и таким образом положено было начало ярмарки. Жены и дочери поселян стекались сюда, чтобы проводить икону до Коренной пустыни или только поклониться ей. Они приносили с собой свои избытки: простые кушаки, фланель, камлот, холст, чулки и другие мелочные товары. Торговцы, пользуясь стечением народа, выставляют медные кресты, перстни и кольца, бисер, бусы, лоскутки шелковой и бумажной ткани, грубый миткаль, выбойку и платки» [11:163].

Застаріле слово «камлот» означає коричневу вовняну тканину, з якої шили просту селянську одіжку. Воно має французьке походження і перегукується з образом середньовічного лицаря Камелота. Можна припустити і сучасну вільну асоціацію з лицарськими обладунками жіночого костюма з численними вставками.

Дорожні записки одного з перших етнографів Слобожанщини дозволяють знайти пояснення яскравості і певної «клаптиковості» деяких костюмів українсько-російського порубіжжя. Вставки на плечах, рукавах, фартуках, головних уборах, вшиті в них шматочки різноколірної і різнофактурної тканини В. Пассек прокоментував так: «Из лоскутков женщина шьет себе головной убор под названием сороки или повойника, из самых мелких лоскутков делает к своей сороке махорочки, делает себе или дочери букли, называемые зашниками, а бисером поновляет щиток головной повязки, покрывающей шею и называемой подзатыльником. Наряд для девушки или невесты, который доводится купить один раз в жизни, редко стоит более 75 копеек серебром. Платье, платки и прочее делают более из шерстяной, льняной и конопляной ткани своего изделия» [11:164].

За вишиванням чоловічої сорочки описує І. Бунін у створеному на острові Капрі оповіданні «Весенний вечер» господиню селянського будинку, покритого лимонного кольору старновкою, тобто соломою, обмолоченою з одного боку: «Одета она была, как всегда, по-праздничному: п`ерловое ожерелье, миткалевая сорочка, с тонкими вздутыми рукавами, красным и синим расшитая занавеска, шерстяная кубовая юбка в кирпичную клетку и грубые, но крепко и по ноге сшитые полсапожки со стальными подковками» [4:490].

Звернімося до чоловічого образу з бунинського тексту. У нього українець «в тяжелых сапогах, в бараньей шапке и толстой свитке цвета ржаного хлеба» [3:215].

Така ж свитка «кольору житнього хліба», декорована на грудях і позначена як одяг чер-

кас-переселенців, експонується в залі БДІКМ. Цитату з повісті «Деревня» («По-прежнему он молодился — носил щеголеватые опойковые сапоги и расшитую косоворотку под двубортным пиджаком» [5:4]) можна порівнювати з фотографіями, які в експозиції музею розташовані поруч з селянськими жіночими костюмами. На знімках початку ХХ ст. теж чоловіки в піджаках і косоворотках.

На музейному уроці для старшокласників доречно наводити приклади з біографії молодого Буніна, акцентуючи увагу на тому, що тоді майбутній Нобелівський лауреат був майже їхнім ровесником. «Девятнадцати лет Бунин навсегда покидает родовую усадьбу. Начинается полоса скитаний. Он работает в земской управе в Харькове, затем в «Орловском вестнике». К этому периоду относится начало литературной деятельности Бунина» [15:255].

Український період молодого Буніна — це споглядання життя в Полтаві, спроба через освоєння народного ремесла познайомитися з Л. Толстим. «Громадний єврей, похожий на матерого русского мужика, ставший впоследствии известным под именем журналиста Тенеромо, державшийся всегда с необыкновенной важностью и снисходительностью к простым смертным, нестерпимый ритор, софист, занимавшийся бондарным ремеслом... Я был у него подмастерьем, учился набивать обручи. Для чего мне нужны были эти обручи? Для того опять-таки, что они как-то соединяли меня с Толстым, давали мне тайную надежду когда-нибудь увидеть его, войти в близость с ним. Волкенштейн — это было в самом конце девяносто третьего года — вдруг пригласил меня ехать с ним сперва к «братьям» в Харьковскую губернию, к мужикам села Хилково, — принадлежавшего известному толстовцу князю Хилкову, — а затем в Москву, к самому Толстому. Трудно это было путешествие. Ехали мы в третьем классе, с пересадками, все норовя попадать в вагоны наиболее простонародные» [7:78].

Свої спогади про набивання обручів І. Бунін через десятиліття втілює і в оповіданні «В августе»: «Когда однажды в субботу я вышел после работы от бондаря, на улицах было так пусто, что, не заходя домой, я побрел куда глаза глядят за город» [3:215]. Йому зустрілася українка «в расшитой белой сорочке и черной плахте, плотно обтягивавшей ее бедра, в башмаках с подковками на босу ногу. Было в ней что-то общее с Венерой Милосской, если только можно вообразить себе Венеру загорелой, с карими веселыми глазами... Кажется, никогда не любил я

так Малороссию, как в ту пору, никогда не хотел так жить, как в ту осень, а между тем толковал я тогда только о борьбе с жизнью, учился только бондарному ремеслу» [3:215]. Цей фрагмент теж може прозвучати на музейному уроці з демонстрацією плахти.

Тоді ж, на початку 1890-х, І. Бунин побував у Волфино. Тепер це Білопільський район Сумської області. Станція, якій більше 140 років, розташована за два кілометри від кордону з Курською областю. У селі Волфино на початку ХХІ ст. проживало трохи більше 300 осіб [1:12].

К. Чуковський про молодого І. Буніна писав на початку Першої світової війни: «Его степной, деревенский глаз так хваток, остер и зорок, что мы все перед ним — как слепые...Он не столько певец, сколько колорист-живописец» [17:285].

У 1943 р., коли на території, яка досліджується нами, розгорталися найжорстокіші битви, І. Бунін опублікував у Нью-Йорку «Темные аллеи» — озирання у минуле і шлях від війни до трагічної ніжності. До збірки увійшло і оповідання «Руся». Його героїня — художниця Маруся, навчалася в Строганівському училищі живопису, «носила желтый ситцевый сарафан и крестьянские чуньки на

босу ногу, плетенные из какой-то разноцветной шерсти. — Тоже, значит, в русском стиле? — Думаю, что больше всего в стиле бедности...Все это, при желтом сарафане и белых кисейных рукавах сорочки, выделялось очень красиво» [8:284]. Хоча сарафан сучасним дітям уявити легко, його музейний старовинний зразок все-таки доцільно показати. Для більш старшої аудиторії можна згадати, що чуні (високі калоші) під час війни і аж до 80-х рр. ХХ ст. були незамінні на Слобожанщині та в ін. регіонах України. Без них чорноземні дороги ставали нездоланими.

Пропонований нами музейний урок (або навіть музейна імпреза для студентів) актуальний не тільки для Белгорода, але можливий і в стінах Харківського історичного музею, де в експозиції представлена багата колекція одяг українців і росіян, а сам Харків був першим губернським містом, в якому юний Бунін починав самостійне життя, знайомився з літературами.

Практичне значення цієї роботи полягає в тому, що її основні положення можуть бути використані при подальшому вивченні творчості І. Буніна, в лекційних курсах історії та етнології, а також історії культури ХХ ст. у музейних уроках історичних та краєзнавчих музеїв.

Література

1. Белов Д. Остановка для Бунина / Дмитрий Белов. — Магістраль. —2013. — 23–29 січня. — С. 12.
2. Буланый И. Т., Явтушко И. Г. Народные сокровищницы: О деятельности народных музеев Украинской ССР / Буланый И. Т., Явтушко И. Г. — К. : Мистецтво, 1984. — 188 с.
3. Бунин И. А. В августе / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. — Т. 2. — М. : Худож. лит., 1987. — С. 215–217.
4. Бунин И. А. Весенний вечер / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. — Т. 3. — С. 487–496.
5. Бунин И. А. Деревня / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. — Т. 3. — М. : Худож. лит., 1987. — С. 7–114.
6. Бунин И. А. Комментарий Горького / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. В 6 т. Т. 3. — М. : Худож. лит., 1987. — С. 611.
7. Бунин И. А. Освобождение Толстого / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. Т. 6 — М. : Худож. лит., 1987. — С. 5–145.
8. Бунин И. А. Темные аллеи (Руся) / И. А. Бунин // Бунин И. А. Собр. соч. в 6 т. — Т. 5. — М. : Худож. лит., 1988. — С. 283–291.
9. Лекції — Харківський історичний музей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://museum.kh.ua/osvita/lekczi%D1%96%D1%97.html/>. Доступ 27.01.2014.
10. Москаленко Е. М. «Оскольское гулянье» (музейный урок для дошкольных учреждений и младших школьных классов) / Е. М. Москаленко // Белгородский краеведческий вестник / Ред. : А. И. Папков (отв. ред.) и др. — Белгород : Изд-во «Везелица», 2004. — Вып. 4. — С. 99–101.
11. Очерки России, издаваемые Вадимом Пассеком. — Книга I. — Санкт-Петербург : Типография Н. Греча, 1838. — 216 с.
12. Пантелей О. М. До питання про створення стаціонарної експозиції з етнографії / Пантелей Олена Михайлівна // Шістнадцяті Сумцовські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю із часу заснування Харківського історичного музею. 16 квітня 2010 р. / Харківський історичний музей. — Харків : Оригінал, 2010. — С. 35–38.

13. Попова Ю. С. «Язык одежды» в творчестве И. А. Бунина: характерологические и сюжетно-образующие функции: автореф. дис. канд. филол. наук / Юлия Сергеевна Попова. — Воронеж, 2012. — 22 с.

14. Путевые записки Вадима. — М. : Типография Семена Селивановского, 1834. — 184 с.

15. Соколов А. Г. История русской литературы конца XIX — начала XX века / Соколов А. Г. — М. : Высш. шк. 1979. — 399 с.

16. Сошнікова О. М. Харківський історичний музей: вчора, сьогодні, завтра (до 90-річчя заснування ХІМ) / Сошнікова Ольга Миколаївна // Шістнадцяті Сумцовські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю із часу заснування Харківського історичного музею. 16 квітня 2010 р. / Харківський історичний музей. — Харків : Оригінал, 2010. — С. 9–20.

17. Чуковский К. Ранний Бунин // Корней Чуковский. Собр. соч. в 2 т. Том II. Критические рассказы. — М. : Правда, 1990. — С. 285–306.

18. Barańska K. Muzeum Etnograficzne. Misje, struktury, strategie / Katarzyna Barańska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2004. — 178 s.